

Streszczenie

ks. Zbigniew Obracaj

Elementy ustroju Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce w świetle prawa wewnętrznego z lat 1936-1957

**Praca doktorska napisana pod kierunkiem
bp. dr. hab. Marcina Hintza**

Pierwszy rozdział powyższej pracy poświęcony został krótkiemu scharakteryzowaniu podstawowych modeli ustrojowych występujących na gruncie ewangelickim, zarówno luterańskim, jak i reformowanym. Na podstawie historycznych przykładów omówiono ustrój synodalno-episkopalny, synodalno-konsystorski i kongregacyjalny. W pierwszym przypadku tło historyczne stanowiła Skandynawia, ze szczególnym uwzględnieniem Kościoła Szwecji od okresu Reformacji, gdzie zachowano historyczny episkopat. Ustrój z przewagą uprawnień konsistorza został ukazany na przykładzie początków Reformacji w Niemczech oraz Kościołach działających na ziemiach polskich. Ustrój kongregacyjalny został ukazany od początków na gruncie reformowanym we Francji, poprzez rozwój w Anglii i koloniach amerykańskich, a później w Stanach Zjednoczonych Ameryki, gdzie ten ustrój przejął Luterański Kościół Synodu Missouri. W końcowej części rozdziału przedstawione zostały ustrój i organy Światowej Federacji Luterańskiej oraz Międzynarodowej Rady Luterańskiej jako przykład organizacji na poziomie wyższym niż Kościoły krajowe.

W drugim rozdziale ukazane zostało tło historyczne wykuwania się kościoelnego prawodawstwa w rzeczywistości lat trzydziestych, jak i pięćdziesiątych. Oczywiście nie można było całkowicie pominąć burzliwych lat czterdziestych, dlatego omówiony został pokrótkę również okres okupacji, jednakże w tym czasie nie można tak naprawdę mówić o samodzielności Kościoła i kreowaniu własnego prawa wewnętrznego, gdyż rozwiązania organizacyjne zostały narzucone przez niemieckie władze okupacyjne. Nie można także było zupełnie pominąć wcześniejszego okresu prawodawstwa zaborczego, w kontekście Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, zwłaszcza rosyjskiego, gdyż jest to naturalne podłożе większej części Kościoła.

W tej części podkreślone zostały zarówno działania konstruktywne zwłaszcza bpa Juliusza Burschego czy bpa Jana Szerudy, nie pominięto jednak i działań podejmowanych

w imię partykularnych interesów, które trudno zakwalifikować jako pozytywne dla Kościoła. Wskazano na kontekst narodowościowy w przedwojennym Kościele, zwłaszcza patrząc na przenikające do niemieckiej części Kościoła wpływy narodowego socjalizmu, na kontekst ekumeniczno-polityczny odrodzonego państwa polskiego, który powodował problemy w relacji Kościoła z aparatem urzędniczym, wreszcie na pewne animozje w łonie samego Kościoła, niekoniecznie na tle narodowościowym, ale nawet wewnątrz poszczególnych obozów w ramach jednej narodowości.

Analogicznie omówiony został okres powojenny, gdzie należało wykazać zmienioną strukturę administracyjną i narodowościową oraz ingerowanie struktur władzy państwej, także poprzez organy bezpieczeństwa, w funkcjonowanie Kościoła, z kierowaniem procesem wyborczym najważniejszych organów wyłącznie, co szczególnie dało się zaobserwować w momencie przeprowadzania procedury wyborczej Biskupa, choć na poziomie seniorów również aparat bezpieczeństwa starał się forsować wygodniejszych dla siebie kandydatów, aby móc wywierać wpływ na politykę Kościoła nie tylko na szczeblu ogólnopolskim.

Po tej części kontekstowej wskazującej okoliczności powstawania prawa, nastąpiło bezpośrednie i szczegółowe omówienie samych aktów normatywnych, również w kolejności chronologicznej, rozpoczynając od Zasadniczego Prawa Wewnętrznego z 1936 r., które zostało uchwalone na mocy Ustawy kościelnej opublikowanej w formie Dekretu Prezydenta RP. Zwrócono uwagę na ustrojotwórczą rolę tego aktu oraz na różne przestrzenie funkcjonowania Kościoła, które regulował jako najwyższy akt prawa wewnętrznego. Omawiając akt zachowano taki układ, jaki zaproponowali jego autorzy, czyli omówiwshy przepisy ogólne, skupiono się najpierw na poziomie parafialnym, następnie diecezjalnym, by w końcowej części spojrzeć na Kościół jako całość organizacyjną. Na każdym z tych poziomów omówione zostały poszczególne organy – jednoosobowe i koligialne – jak również sposób funkcjonowania danej jednostki w oparciu o funkcjonowanie organów, co przekładało się bezpośrednio na funkcjonowanie Kościoła rozumiane nie tylko administracyjnie, ale również teologicznie i duszpastersko, ponieważ wszystko to odbywało się w oparciu o uchwalone rozwiązania normatywne.

Z powodu wybuchu II wojny światowej i właściwego załamania się ciągłości organizacyjnej Kościoła, spowodowanego działaniami władz okupacyjnych wymierzonymi w kierownictwo Kościoła, nie doszły do skutku prace nad Pragmatyką Ślużbową. W związku z tym, omówiwshy Regulamin Obrad Synodu w ramach omawiania przedwojennego Zasadniczego Prawa Wewnętrznego, w kolejnej części należało przejść do prawa powojennego, czyli Zasadniczego Prawa Wewnętrznego uchwalonego w roku

1951, w zmienionej diametralnie rzeczywistości, która wymagała zmiany pewnych rozwiązań, a inne zmiany wymuszała, zwłaszcza poprzez aparat administracji państweowej. W przypadku tego aktu zachowany został układ przedwojennego ZPW, więc znów po przepisach ogólnych omówiono funkcjonowanie Kościoła, rozpoczynając od poziomu parafii, poprzez diecezje i kończąc na Kościele jako całości.

Rzeczywistość powojenna przyniosła także konieczność oraz możliwości uchwalenia innych aktów prawa kościelnego, tych których nie udało się uchwalić poprzez wybuch II wojny światowej, ale również z powodu niesprzyjającej sytuacji w okresie przedwojennym.

Dlatego też w kolejnym rozdziale omówiono Pragmatykę Służbową, która regulowała sytuację duchownych oraz świeckich wybranych do władz Kościoła. Akt ten zawierał regulacje dotyczące praw i obowiązków powyższych grup, a także szczegółowe przepisy dotyczące roli duchownego w funkcjonowaniu Kościoła, ze wskazaniem na działalność parafialną jako tą, która była podstawowym elementem służby w Kościele. Kolejnym elementem sprzyjającym uchwaleniu tego aktu w realiach powojennych był fakt, że luterańskie życie eklezjalne skupiło się w jednym Kościele i wszyscy duchowni podlegali jednej władzy zwierzchniej. Był to akt regulujący w swojej głównej mierze zagadnienia dotyczące urzędu duchownego w Kościele, od kandydowania do tego urzędu poprzez jego stopnie wynikające ze stażu oraz wyborów na poszczególne funkcje. Określała również prawa i obowiązki duchownych, a także regulowała kwestie np. stroju liturgicznego i służbowego. W sposób normatywny przypominała duchownym o odpowiednim zachowaniu i świadectwie życia oraz o obowiązku troski o powierzone im parafie w sferze duszpasterskiej, ale także, we współpracy z radami parafialnymi i innymi gremiumi kolejnymi, w sferze administracyjnej i finansowej.

W kolejnej części został omówiony Ogólny Regulamin Parafialny, który jako akt niższego rzędu wobec Zasadniczego Prawa Wewnętrznego regulował bardziej szczegółowo funkcjonowanie podstawowej jednostki organizacyjnej Kościoła, czyli parafii. Mimo tego uszczegółowienia, regulamin przekazywał kompetencje prawotwórcze Zgromadzeniu Parafialnemu lub Komitetowi Parafialnemu, w zakresach nieuregulowanych regulaminem ogólnym, które to indywidualne regulacje parafialne podlegać miały załatwieniu przez Konsystorz. Przed pierwszym rozdziałem omawianego aktu nastąpiło jeszcze wyliczenie organów władz parafialnych i zborowych.

Powyzszym aktom, z powodu ich objętości i doniosłości, poświęcono osobne rozdziały, natomiast zbiorczo, w jednym rozdziale ujęto mniejsze objętościowo akty prawne:

- Regulamin Konsystorza,

- Przepisy Dyscyplinarne,
- Regulamin Sądu Kościelnego orzekającego w sprawach małżeńskich.

To omówienie dało wgląd w funkcjonowanie Kościoła na różnych płaszczyznach i w różnych rolach, a także w zarządzaniu Kościołem zarówno przez duchownych, jak i świeckich.

Ostatnie dwa rozdziały zaburzają nieco z jednej strony chronologię a z drugiej pewną regułę prawotwórczą przy wyborze omawianych aktów. Zostały one poświęcone regulacjom dotyczącym funkcjonowania diakonatów, a właściwie diakonatu dzięgielowskiego.

Omawianie tego zagadnienia rozpoczęto od ukazania aktu będącego podstawą funkcjonowania diakonatu w okresie międzywojennym, a mianowicie Statutu Polskiego Diakonatu Ewangelickiego z roku 1926. Nie był to akt prawa ogólnokościelnego, ograniczał się jedynie do tego konkretnego zakładu działającego w oparciu o śląskie władze senioralne, czyli na poziomie diecezji. Jednak z powodu swej roli w kształtowaniu dalszych unormowań zasadnym wydawało się umieszczenie omówienia tego aktu w niniejszej pracy, ponieważ powojenny Statut Diakonatu należał już do zbioru prawa ogólnokościelnego, więc zasadnym było przytoczenie przepisów, na podstawie których Diakonat funkcjonował wcześniej. Omówiono więc sposób rekrutacji i wprowadzania do instytucji nowych sióstr, włączając w to cały proces stawania się diakonisą, a także omówiono organy diakonatu, sposób ich powoływanego, kompetencje oraz sposób procedowania w wypadku organów kolejnych.

Ostatni rozdział merytoryczny, a zarazem ostatni omawiany akt prawa kościelnego to Statut Diakonatu Żeńskiego Eben-Ezer w Dzięgielowie z roku 1957. Tak jak w przypadku regulacji przedwojennej omówione zostały ogólne zasady funkcjonowania instytucji, sposób przyjmowania nowych sióstr, a także organy zarządzające Diakonatem, sposób ich wybierania i procedowania oraz przysługujące im kompetencje.

Akt ten zamykał pierwszy okres powojennego tworzenia prawa, a jednocześnie stanowił podstawę funkcjonowania tej jednostki kościelnej przez cały okres istnienia Polski Ludowej. Dotyczył on tego samego miejsca, co jego poprzednik z 1926 r., jednak zarówno sposób uchwalania aktu, jak i warunki, w których miał regulować działania diakonatu, były bieguno w od siebie odległe, tym lepiej widać porównując obydwa akty prawne.

Pracę zamyka zakończenie, w którym wskazano nierozerwalność aktów prawnych i czasów, w których powstały albo raczej kontekstów, w których powstały i w któ-

rych miały być realizowane. Te konteksty, całokształt sytuacji społeczno-politycznej stanowiły potężne wyzwanie zarówno dla twórców prawa, jak też dla tych, którym w takim układzie sił przyszło to prawo stosować.

Omówienie podstawowych dla funkcjonowania Kościoła aktów prawnych doprowadza do dostrzeżenia pewnych mechanizmów funkcjonowania, które były niezmienne pomimo diametralnie zmieniającej się rzeczywistości, właściwie od czasów carskich aż do okresu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Pewne elementy musiały zostać zmienione, a pewne kompetencje i stanowiska mogły przestać być połączone.

**Elements of the system Evangelical-Augsburg Church in Poland
in the light of the internal law of 1936-1957**

Doctoral thesis written under the supervision of Rt. Rev. Prof. Dr. Marcin Hintz

Summary

The first chapter of the above work is devoted to a short characterization of the basic models of the system on the Evangelical grounds, both Lutheran and Reformed. Based on historical examples, the synodal-episcopal, synodal-consistory and congregational system are discussed. In the first case, the historical background was Scandinavia, with particular emphasis on the Church of Sweden from the Reformation period, where the historical episcopate was preserved. The system with the majority of the powers of the consistory was shown on the example of the beginnings of the Reformation in Germany and the Churches operating in Poland. The congregational system was presented from the beginning on the ground of reform in France, through the development in England and the American colonies, and later in the United States of America, where this system was taken over by the Lutheran Church of the Missouri Synod. In the final part of the chapter, the system and bodies of the Lutheran World Federation and the International Lutheran Council are presented as an example of an organization at a level higher than that of the national Churches.

The second chapter presents the historical background of the forging of church legislation in the reality of the 1930s and 1950s. Of course, the turbulent 1940s could not be completely ignored, which is why the occupation period was also briefly discussed, however, at that time, one cannot really talk about the independence of the Church and the creation of its own internal law, as organizational solutions were imposed by the German occupation authorities. The earlier period of the partition legislation could not be completely ignored in the context of the Evangelical Church of the Augsburg Confession, especially regulations for the Polish Kingdom under Russian rule, as it is the natural foundation of the greater part of the Church.

This part emphasizes both constructive actions, especially by Bishop Juliusz Bur- sche and Bishop Jan Szeruda, but also actions undertaken in the name of particular interests, which are difficult to qualify as positive for the Church, are not omitted. The national

context in the pre-war Church was pointed out, especially looking at the influences of National Socialism penetrating the German part of the Church, at the ecumenical and political context of the reborn Polish state, which caused problems in the relationship between the Church and the clerical apparatus, and finally at certain animosities within the Church itself, not necessarily on a nationality basis, but even within individual camps within one nationality.

The post-war period was discussed in a similar way, where it was necessary to show a changed administrative and national structure and interference with the structures of state power, also through security organs, in the functioning of the Church, including managing the election process of the most important organs, including, which was particularly noticeable at the time of the Bishop's election procedure, at the seniors level, the security apparatus also tried to force candidates more favorable to it in order to be able to influence the Church's policy not only at the national level.

After this contextual part indicating the circumstances of the emergence of the law, there was a direct and detailed discussion of the normative acts themselves, also in chronological order, starting with the Basic Internal Law of 1936, which was enacted under the Church Act published in the form of a Decree of the President of the Republic of Poland. Attention was paid to the system-forming role of this act and to various spheres of the functioning of the Church, which it regulated as the highest act of internal law. When discussing the act, the system proposed by its authors was maintained, i.e. after discussing the general provisions, the focus was first on the parish level, then on the diocesan level, to finally look at the Church as an organizational whole. At each of these levels, individual organs - single and collegial - as well as the functioning of a given unit based on the functioning of organs were discussed, which directly translated into the functioning of the Church understood not only administratively, but also theologically and based on the enacted normative solutions.

Due to the outbreak of World War II and the actual breakdown of the organizational continuity of the Church, caused by the actions of the occupation authorities against the leadership of the Church, work on the Service Pragmatics was not completed. Therefore, having discussed the Regulations of the Synod as part of the pre-war Basic Internal Law, the next part had to be transferred to the post-war law, i.e. the Basic Internal Law, adopted in 1951, in a radically changed reality, which required some solutions to be changed and other changes were forced by especially through the state administration apparatus. In the case of this act, the layout of the pre-war ZPW was preserved, so again

after the general regulations, the functioning of the Church was discussed, starting from the parish level, through dioceses and ending with the Church as a whole.

The post-war reality also brought about the necessity and the possibility of enacting other acts of church law, which could not be passed due to the outbreak of the war, but also due to the unfavorable situation in the pre-war period. Therefore, the next chapter discusses the Service Pragmatics, which regulated the situation of clergy and lay people elected to the authorities of the Church. This act contained regulations on the rights and obligations of the above groups, as well as detailed provisions on the role of the clergyman in the functioning of the Church, with an indication of the parish activity as that which was the basic element of service in the Church. Another element contributing to the enactment of this act in the post-war realities was the fact that Lutheran ecclesial life was concentrated in one Church, and all clergy were subject to one supreme authority. It was an act regulating, to a large extent, issues concerning the clerical office in the Church, from the candidacy to this office, through its grades resulting from the internship and elections for individual functions. It also defined the rights and obligations of clergy, and regulated issues such as liturgical and official clothing. In a normative way, it reminded the clergy about appropriate behavior and life testimony and the duty to care for the parishes entrusted to them in the pastoral sphere, but also, in cooperation with parish councils and other collegial bodies, in the administrative and financial sphere.

In the next part, the General Parish Regulations were discussed, which, as an act of lower rank than the Fundamental Internal Law, regulated in more detail the functioning of the basic organizational unit of the Church, i.e. the parish. Despite this detail, the regulations handing over the law-making powers to the Parish Assembly or the Parish Committee, in the areas not regulated by the general regulations, which individual parish regulations were to be approved by the Consistory. Before the first chapter of the act, the parish and congregation authorities were listed.

The above-mentioned acts, due to their volume and importance, have been devoted to separate chapters, while collectively, in one chapter, smaller legal acts have been included:

- Consistory Regulations,
- Disciplinary Rules,
- Rules of the Church Court adjudicating in matrimonial matters.

This discussion provided an insight into how the Church functions at different levels and in different roles, and in the governance of the Church by both clergy and laity.

The last two chapters slightly disturb the chronology on the one hand and, on the other hand, a certain law-making rule in the selection of the acts discussed. They were devoted to the regulations concerning the functioning of the deacons, or more precisely, of the Dziegiełów Diaconate.

The discussion of this issue began with the presentation of the act that was the basis for the functioning of the diaconate in the interwar period, namely the Statute of the Polish Evangelical Diaconate of 1926. It was not an act of general church law, it was limited only to this particular institution operating on the basis of Silesian senior authorities, i.e. at the level of diocese. However, due to its role in shaping further regulations, it seemed justified to include the discussion of this act in this work, because the post-war Statute of the Diaconate was already part of the general church law, so it was reasonable to quote the regulations on the basis of which the Diaconate operated earlier. Thus, the method of recruiting and introducing new sisters to the institutions, including the entire process of becoming a deacon, was discussed, as well as the bodies of the diaconate, the method of their appointment, competences and procedures in the case of collegial bodies.

The last substantive chapter, and at the same time the last discussed act of church law, is the Statute of the Eben-Ezer Women's Diaconate in Dziegiełów from 1957. As in the case of the pre-war regulation, the general principles of the institution's functioning, the way of admitting new sisters, as well as the bodies managing the Diaconate, selecting and proceeding and their respective competences.

This act closed the first period of post-war law-making, and at the same time constituted the basis for the functioning of this church unit throughout the entire period of the existence of the People's Republic of Poland. It concerned the same place as its predecessor from 1926, but both the manner of passing the act and the conditions in which it was to regulate the activities of the diaconate were polarly different from each other, the better it is visible when comparing the two legal acts.

The work ends with an ending which indicates the indissolubility of legal acts and the times in which they were created, or rather the contexts in which they were created and in which they were to be implemented. These contexts, as well as the overall socio-political situation, posed a huge challenge for both lawmakers and those who had to apply this law in such a balance of power.

The discussion of the legal acts that are fundamental to the functioning of the Church leads to the discovery of certain mechanisms of functioning, which remained unchanged despite the radically changing reality, actually from the tsarist times to the period

of the Polish People's Republic. Certain elements had to be changed, and certain competences and positions could become unconnected.